

## **Tipičan ženski i muški lik u udžbenicima Prirode i društva**

SNEŽANA MARINKOVIĆ

*Učiteljski fakultet, Užice*

ANA PEŠIKAN

*Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd*

Cilj rada bio je da se utvrdi kakav je tipičan ženski i muški lik, kakav je odnos dečjih i odraslih likova i u kojim se ulogama ovi likovi sreću u udžbenicima Poznavanja prirode i društva (PPD) od I-III razreda i Poznavanje društva za IV razred osnovne škole. Dva nezavisna procenjivača analizovala su ilustracije metodom analize sadržaja. Analizovan je broj muških i ženskih dečjih i odraslih likova, zatim odnos broja dečjih i odraslih likova, kao i uloge u kojima se ovi likovi javljaju. Osnovni nalazi su: postoji neznatno više dečjih likova nego likova odraslih; likovi dečaka malo češće se sreću nego likovi devojčica; odraslih muških likova je tri puta više nego odraslih ženskih; muškarci su najčešće prikazani u profesionalnoj i istorijsko-mitskoj ulozi (junaci, vođe, sveci ...); žene su najčešće prikazane u ulozi "drugog lica" (lice u masi, slučajna prolaznica, posmatrač a ne akter u dešavanju) i da su u odnosu na muške likove znatno su češće prikazivane u porodičnoj ulozi. Na osnovu dobijenih rezultata, ocrtan je i prodiskutovan tipičan ženski i muški lik u ovim udžbenicima.

*Ključne reči:* analiza udžbenika, analiza ilustracija, analiza sadržaja, uloge polova, polne stereotipije.

Ravnopravnost polova je jedna od često ispitivanih dimenzija u udžbenicima i to s razlogom. Kroz zvanični obrazovni sistem, kako u dokumentima, tako i u samim udžbenicima, na ravnopravnosti polova izrazito se insistira. Bez obzira na

"modne trendove" u istraživačkim problemima<sup>1</sup>, kao i na ozbiljne pomake učinjene u odnosu na ravnopravni tretman žena u društvu, i dalje je zanimljivo i potrebno ispitivati kako se jedna namera obrazovnog sistema (zalaganje za ravnopravni tretman polova) realizuje u praksi i to kroz udžbenike koji su uniformni i obavezni za svu decu sa teritorije jedne republike (u ovom slučaju SR Srbije).

Udžbenici imaju bitnu socijalizacijsku ulogu u razvoju dece. Oni mladima prenose važne poruke o tome kako bi trebali da budu uređeni odnosi u jednom društvu, koji sistem vrednosti bi trebalo da usvoje. Preko likova koji se prezentuju u udžbenicima deci je ponuđen obrazac poželjnog pojedinca i modela ponašanja u datom društvu.

Ispitujući demokratske vrednosti u udžbenicima *Poznavanja prirode i društva*, zainteresovalo nas je kako udžbenik tretira muške i ženske likove, kakvu poruku šalje deci o njihovim ulogama. Svesno smo izabrale da analiziramo ilustracije u udžbenicima, a ne osnovni tekst, iz razloga što su ilustracije najčešće prateći deo lekcije čije poruke iako implicitno date, mogu delovati jače ili direktnije od verbalno datih u osnovnom tekstu. Ilustracije - vizuelno date poruke, zahvaljujući toj svojoj očiglednosti, neposrednosti i "životnosti", predstavljaju "...najmarkantnije sredstvo privlačenja pažnje čitalaca, buđenja zainteresovanosti za knjigu, usmeravanja na pojedine sadržaje, isticanja važnih komponenti tog sadržaja i saopštavanja informacija koje se verbalnim sredstvima samo delimično mogu saopštiti" (Trebješanin, Pešikan i Kovač-Cerović, 1990, str. 207).

## Metod rada

Metodom analize sadržaja, koju su obavljala dva nezavisna procenjivača, analizirane su ilustracije u udžbenicima *Poznavanje prirode i društva* od I do III razreda i u udžbeniku *Poznavanje društva* za IV razred osnovne škole. Analizirani su svi likovi koji se nalaze na ilustracijama, i dečiji i odrasli. Ovom analizom želele smo da odgovorimo na nekoliko interesantnih pitanja u vezi sa tretmanom polova na ilustracijama u udžbeniku: kakva je zastupljenost muških i ženskih likova, to jest, ima li razlike u učestalosti njihovog pojavljivanja, u kojim ulogama i aktivnostima se oni pojavljuju, kakav je odnos dečjih i odraslih likova, i da li se, eventualno, javljaju polni stereotipi.

---

<sup>1</sup> U pojedinim periodima, na primer, krajem '70-tih i početkom '80-tih, ovo je bila hit istraživačka tema (Vučić i Smiljanić, 1992).

## Rezultati

### *Likovi devojčica i dečaka*

Na ilustracijama u analiziranim udžbenicima likovi devojčica i dečaka javljaju se približno podjednako često. Dečaci se pojavljuju nešto češće, posebno u drugom razredu, no ta razlika nije značajna. Rezultati ove analize, gledano po razredima i sumarno od I-IV, dati su u Tabeli 1.

Tabela 1: Učestalost ženskih i muških dečijih likova u udžbenicima *Prirode i društva* (I-III razred) i *Poznavanja društva* (IV razred)

Razred	Devojčice		Dečaci		Ukupno	
I	116	49.36%	119	50.64%	235	100%
II	56	41.48%	79	58.52%	135	100%
III	5	45.45%	6	54.55%	11	100%
IV	0	0	0	0	0	0
Total	177	46.46%	204	53.54%	381	100%

U četvrtom razredu u udžbeniku *Poznavanje društva* ne pojavljuju se dečji likovi, osim u ulozi "markera teksta": jedan lik označava pitanja, drugi odgovore na ta pitanja, treći označava zadatke (obnovi, pronadi, reci nešto o, ponovi), a četvrti, dodatne informacije i zanimljivosti (Prilog 1). Verovatno ovi "markeri" predstavljaju pokušaj približavanja deci preko likova njihovog uzrasta, ali problem je što ni sadržaj, ni jezik kojim ovi likovi govore nisu dečiji. Pitanja i zadaci koji stoje uz njih ili su tipično školski, nastavnički<sup>2</sup>, ili, još češće, koriste se jednim neprirodnim, intelektualno nepreciznim i nejasnim (u školi, na žalost, često prisutnim) jezikom: *Ispričaj nešto o Metohiji* (str. 26), *Pričaj mi o planinskim naseljima* (str. 22), *Pričaj mi o Hilandaru* (str. 48), *Reci nešto o Despotu Stefanu Lazareviću* (str. 54), *Reci nešto o Gorskom vijencu* (str. 65), *Pričaj mi o srpskim vojvodama* (str. 74), i sl. Više je nego jasno da dečji likovi, korišćeni na ovaj način, zaista služe samo kao simbol (možemo reći i simbol-dekoracija), oznaka određenog didaktičkog materijala i mogli bi biti zamenjeni bilo kojim drugim likom, ili simbolom, pa ih zato nismo ni uzimali u obzir u ovoj analizi.

Rezultate analize dečijih aktivnosti, predstavljene na ilustracijama u datim udžbenicima, možemo sumirati u nekoliko tačaka (Tabela 2). Što se tiče tipova i

<sup>2</sup> Na primer: *Kako se štiti obala od dejstva talasa?* (str. 119); *Ko je živeo na prostoru SR Jugoslavije pre dolaska Slovena?* (str. 41); *Kakva je bila uloga Dositeja Obradovića u prvom srpskom ustanku?* (str. 59); *Šta je "Slobodište"?* (str. 81); *Kako se obrađuje zemlja u ravnici?* (str. 91), i sl. (PD IV)

vrsta aktivnosti, između dečaka i devojčica nema bitnih razlika; repertoar dečjih aktivnosti je oskudan, siromašan; dominantne su aktivnosti koje se tiču škole, igre i kuće.

Tabela 2: Zastupljenost dečjih aktivnosti na ilustracija u udžbenicima Prirode i društva (I-III razreda) i Poznavanja društva (IV razred)

Aktivnosti	I razred		II razred		III razred		IV razred	
	dečaci	devojčice	dečaci	devojčice	dečaci	devojčice	dečaci	devojčice
Školske	17	19	6	6	-	-	-	-
Igre, slobodne aktivnosti	17	19	7	6	-	-	-	-
Kućne	7	6	4	4	-	-	-	-
Dekorativne	-	2	1	1	1	1	-	-
Intelektualne	2	1	5	6	-	-	-	-
Sportske	2	-	-	-	-	-	-	-
Emotivne	1	2	-	-	-	-	-	-
Hobi	1	-	-	-	-	-	-	-
Ukupno	47	49	23	23	1	1	-	-

Najčešće aktivnosti koje se javljaju, kao što se i može očekivati, jesu školske aktivnosti. Udžbenik za I razred prikazuje decu koja idu u školu, ulaze ili izlaze iz škole, sede u klupama ili školskoj trpezariji, zalivaju cveće. U II razredu repertoar školskih aktivnosti se neznatno proširuje: deca pozdravljaju učiteljicu, brišu tablu, odgovaraju, listaju knjigu, pojavljuje se i čas fizičkog vaspitanja, vidi se neka komunikacija u školskom dvorištu. Slike su dinamičnije nego u I razredu, življe su, ima nešto zajedničkih aktivnosti. Ono čega nema su zajedničke nastavne aktivnosti, međusobna komunikacija, rešavanje problema, crtanje, pisanje, pevanje... U trećem i četvrtom razredu faktički nema dečjih aktivnosti na ilustracijama.

Vrlo je čudno da iako je učenje ono što definiše školu, na udžbeničkim ilustracijama veoma je skroman broj intelektualnih aktivnosti: deca uče za radnim stolom ili su u biblioteci (I i II razred), dečak izvodi eksperiment (str. 80, II razred), deca zajednički rade nešto iz oblasti meteorologije (str. 82, II razred), i samo jednom se javlja zajednička aktivnost dece i nastavnika u prirodi (str. 20, II razred). U pomenutim intelektualnim aktivnostima na ilustracijama javljaju se i dečaci i devojčice, mada dečak je taj koji ilustruje izvođenje složene, prave intelektualne aktivnosti kakva je eksperiment. Ipak, premalo je ovih aktivnosti u udžbeniku da bismo mogli išta ozbiljno reći o nekoj diskriminaciji, sem o očiglednoj diskriminaciji samih intelektualnih aktivnosti kojih je nedovoljno i neinspirativne su za dete, a trebalo bi da se intenzivno promovišu kroz udžbenik.

Što se tiče sportskih aktivnosti dečaci na ilustracijama igraju fudbal ili pecaju, a u slobodnim aktivnostima plivaju, surfuju ili se igraju frizbijem i loptom. Devojčice nisu prikazane u sportskim aktivnostima (da treniraju neki sport), a u slobodnim aktivnostima igraju se loptom, igraju badminton, preskaču vijaču, plivaju u reci ili moru, klizaju se. Dečak je često jedini muškarac u ženskom društvu, a ona gotovo nikada nije jedina devojčica u društvu dečaka.

Od kućnih aktivnosti, prema udžbenicima, deca učestvuju u održavanju higijene i reda u stanu. Udžbenik se jasno i eksplicitno zalaže za podelu kućnih poslova. Međutim, zanimljiva je upravo podela kućnih poslova. Devojčice ili njihove majke obavljaju svakodnevne, "udarne" poslove oko pripremanja hrane i čišćenja (tipični "ženski poslovi": pranje sudova, kuvanje, brisanje prašine, postavljanje stola), a dečaci ili njihovi očevi povremene, možemo reći prateće, poslove u kući (kućne popravke, preslaganje knjiga, istresanje tepiha, bacanje smeća).

Emocionalne razmene se i inače retko sreću u udžbenicima, eventualno kao ljubav prema majci. U udžbenicima koje smo analizirale javljaju se u dva vida: poseta prijatelja bolesnom dečaku, i u dva slučaja se devojčica mazi sa majkom. Područje emocija je izgleda žensko polje.

Kao dekorativne smatrale smo one ilustracije na kojima su dečiji likovi korišćeni da popune prazninu na stranici ili da ukrase i ušarene prostor, a nisu vezane za osnovni tekst, ne prenose nikakve informacije. U dekorativne svrhe češće je korišćen lik devojčica. U I razredu sreću se dve čisto dekorativne slike: devojčica bere cveće (str. 77) i devojčica drži cveće u rukama (str. 80), a u udžbeniku za II razred jedna slika na kojoj devojčica i dečak trče na cvetnoj poljani.

Repertoar dečijih aktivnosti, koje na svojim ilustracijama nude analizirani udžbenici, nije bogat i razrađen, skroman je, stereotipan i ostaje u okvirima postojećeg detetovog iskustva, ne proširujući i ne produbljujući ga.

Ne možemo a da ne prokomentarišemo izgled dece na ilustracijama, to jest, kako su obučena. Ovim ne mislimo da zalazimo u analizu posla ilustratora (u kvalitet ilustracija ili njihovu prilagođenost uzrastu kome su ove knjige namenjene) već samo da skrenemo pažnju na jednu, po nama psihološki važnu poruku - kako izgleda jedno poželjno, model-dete sa stanovišta udžbenika.

Deca su obučena stereotipno, na "klasičan", možemo reći, zastareo ili ne-savremen način. U poređenju sa tim kako današnja deca izgledaju, oni deluju "ušećereno" i kao iz drugog vremena. Način oblačenja koji je tipičan za ilustracije iz analiziranih udžbenika može da prezentuje ilustracija iz udžbenika za I razred (Prilog 2, Slika 1). Devojčica obično nosi haljinicu koja se širi "u glock", ispod nje žipon, nosi belu kragnicu, dokolenice, cipele sa jednim kaišem, i u kosi traku ili mašne. Devojčica je skoro u svim situacijama u haljinici ili suknjici, čak nekad i kad se bavi sportskim aktivnostima (na klizanju). U retkim slučajevima kada nosi trenerku na njoj se obavezno nalazi romantična kragna. Dečaci nose jednobojne pantalone i džempere i bluze sa kragom. Izbor boja je takođe "klasičan": roze-crveno-belo za devojčice, a mirnije boje, bez smelih kombinacija i dezena za dečake.

Ovo pitanje dečjeg izgleda ne zanima nas kao parametar praćenja mode već mislimo da ako je na pojavnom planu prevelik raskorak između onoga što je dato u knjizi i što postoji u realnosti, od onoga što sada, u ovom vremenu deca nose, dobre su šanse da deca tretiraju udžbenik kao njima "dalek", smešan, "demode", kao da nije za njih već za neke druge, kako bi oni rekli, "prepotopske" ljude. Deca se ne prepoznaju u ovakvom udžbeniku. Ovim se povećava jaz između njih i udžbenika, a smanjuje šansa da ga prihvate kao svoju knjigu, knjigu njima namenjenu, a sa njim i vrednosti koje on promovira.

### Odrasli likovi

Kada smo analizirale odrasle likove na ilustracijama, odnos između muških i ženskih likova nije kao kod dečjih. Ovde je znatno više prostora ustupljeno muškarcima (Tabela 3). Gledano u globalu za sva četiri razreda ženski lik se javlja na 30%, a muški čak na 70% svih ilustracija. Ovaj odnos, dve trećine muških naspram jedne trećine ženskih likova, karakterističan je za udžbenike od I do III razreda, a u IV razredu je raskorak još veći: javlja se skoro 90% muških i oko 10% ženskih likova na ilustracijama. To je i razumljivo za udžbenik *Poznavanje društva* za IV razred koji se po programu bavi istorijskim događajima, borbama i ratovima, gde je ženskih aktera po definiciji mnogo manje. Međutim, mnogo je teže naći dobro objašnjenje zašto nema više ženskih likova u udžbenicima za niže uzraste koji se bave temama, kao što su: moja škola, porodica, mesto, opština, i sl.

Tabela 3: Učestalost ženskih i muških odraslih likova u udžbenicima *Priroda i društva* (I-III razred) i *Poznavanja društva* (IV razred)

Razred	Žene		Muškarci		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%
I	33	31.43%	72	68.57%	105	100%
II	42	38.18%	68	61.82%	110	100%
III	16	27.12%	43	72.88%	59	100%
IV	7	11.11%	56	88.89%	63	100%
Total	98	29.08%	239	70.92%	337	100%

Očigledno je što se tiče prisutnosti odraslih muških i ženskih likova na ilustracijama u analiziranim udžbenicima da postoji priličan raskorak između proklamovanih ciljeva i zadataka predmeta *Priroda i društvo* (Službeni glasnik SR Srbije, str. 58) i njihove praktične realizacije kroz udžbenike.

Veoma su zanimljivi rezultati analize uloga odraslih likova. Uloge koje oni mogu imati na ilustracijama su: porodična, profesionalna, hobi, istorijsko-mitska ili drugo, ili kako smo je mi nazvale, "lice iz mase" (kada je lik prikazan kao slučajni

prolaznik, posmatrač, pojedinac u masi) (Jarić, 1994). Ako pogledamo rezultate ove analize (Tabela 4) vidne su razlike među polovima s obzirom na dodeljene im uloge.

Tabela 4: Uloge ženskih i muških likova na ilustracijama u udžbenicima *Prirode i društva* (I-III razred) i *Poznavanja društva* (IV razred)

Razred	Porodična		Profesionalna		Hobi		Istorijsko-mitska		Drugo		Ukupno	Ukupno
	Ženski	Muški	Ženski	Muški	Ženski	Muški	Ženski	Muški	Ženski	Muški		
I	13 39.39%	12 16.67%	7 21.21%	46 63.89%				1 1.39%	13 39.39%	13 18.05%	33 100%	72 100%
II	11 26.19%	5 7.35%	14 33.33%	30 44.12%				3 4.41%	17 40.48%	30 44.12%	42 100%	68 100%
III	1 6.25%		6 37.75%	12 27.91%		14 32.56%	1 6.25%	13 30.23%	8 50%	4 9.30%	16 100%	43 100%
IV			2 28.57%	26 46.43%				22 39.28%	5 71.43%	8 14.28%	7 100%	56 100%
Total	25 25.51%	17 7.11%	29 29.59%	114 47.70%		14 5.86%	1 1.02	39 16.32%	43 43.88%	55 23.01%	98 100%	239 100%

Polovinu svih muških uloga čine profesionalne uloge, a polovinu ženskih "lice iz mase". Ženski lik se gotovo u svakom drugom slučaju pojavljuje kao slučajna prolaznica ili lice u masi gde kao osoba nema konkretnu ulogu i nije direktan akter u situacijama. Trećina svih ženskih uloga su profesionalne. Hobiji i istorijsko-mitske uloge su privilegija muškaraca, a porodica je uglavnom ženska briga. Ženskih likova u aktivnostima hobija uopšte nema, a njihov procenat u istorijsko-mitskoj ulozi je sasvim zanemarljiv (1%). Žena se kao istorijsko-mitski lik pojavljuje samo jednom na ilustraciji u III raz. (str. 58), ali anonimno, kao jedan od likova na Spomeniku žrtvama fašističkih zločina u Novom Sadu.

Muškarcu je osnovna profesionalna uloga (47.70%). On za razliku od žene upražnjava svoj hobi, mada retko (u 5.86% slučajeva), i glavni je nosilac istorijsko-mitskih uloga. Obično je vojskovođa, vojvoda, bezimni ratnik sa fotografije ili neki konkretan istorijski lik, pisac ili prosvetitelj: Sv. Sava, Deda Mraz, Čika Jova Zmaj (jednom se pojavljuje u II raz.), Dositej (jednom se pojavljuje u IV raz, ali kroz njegovu ulogu u Prvom srpskom ustanku), Njegoš (jednom se u IV razredu pominje "Gorski vijenac", kao jedno od naših najboljih dela književnosti, "u kome je Njegoš opisao borbu Crnogoraca za slobodu"). Likova naučnika i umetnika iz drugih oblasti nema.

Žene se skoro četiri puta češće od muškaraca nalaze u porodičnoj ulozi (svega oko 7% muških uloga su porodične). Na ilustracijama u udžbenicima one su te koje vode dete za ruku kada se kreću ulicom (muškarci ni u jednom slučaju), u ono malo situacija emocionalne razmene majka je partner, očevi nisu prikazani u takvim situacijama.

Na ovom mestu nećemo posebno diskutovati model porodice koji nudi udžbenik, jer to nije direktno tema ovog rada, ali želimo da otvorimo pitanje: da li je zaista u redu ponuditi deci samo jedan porodični model - model idealne porodice (porodice sa oba roditelja i bratom i/ili sestrom) kako je vidi udžbenik. U društvenim uslovima gde je zamašan broj dece iz razvedenih brakova ili nepotpunih porodica (da probleme izbegličkih familija i ne pominjemo!) čini nam se, najblaže rečeno, neprimerenim dati samo jednu opciju, *samo* ovaj *jedan* idilični porodični model. Sva deca koja žive (ne svojom zaslugom) u drugačijim porodičnim uslovima dovode se u nezavidan i diskriminisan položaj, i dodatno, ako nisu bili svesni tog svog položaja, on im se na ovoj način osvešćuje i dobijaju jasnu, a tešku poruku da su drugačiji i da nije u redu što su takvi.

Zanimljivo je uporediti listinge muških i ženskih zanimanja i frekvencije njihovih pojavljivanja (Tabela 5). Ubedljivo najčešće muško zanimanje je poljoprivrednik (51), a zatim zanatlija (17) i fabrički radnik (14), a najčešća ženska: poljoprivrednica (8), poštanska službenica (4), učiteljica, bibliotekarka i fabrička radnica (3). Dakle, muškarac je u više od dve trećine slučajeva poljoprivrednik, zanatlija ili industrijski radnik, a žene su u oko 50% slučajeva poljoprivrednice ili radnice. Intelektualna zanimanja retko se javljaju i njihov repertoar je skroman: lekar, hirurg, zubar, učitelj/ica, bibliotekarka. Od umetničkih zanimanja sreću se samo zanimanje glumac/ica i dirigent. S druge strane, pojavljuju se neka danas retka zanimanja kao što su: pletač korpi, bačvar, vodeničar, grnčar.

Upadljivo je da i u jednom i drugom nizu dominiraju manuelna zanimanja koja zahtevaju niži obrazovni nivo, od osnovne škole do zanata. Lista muških zanimanja duža su i nešto raznovrsnija od liste ženskih zanimanja. Evidentno je da u okviru iste profesije, kao npr. zdravstva, muškarci predstavljaju zanimanja koja podrazumevaju fakultetski nivo obrazovanja (lekar, zubar, hirurg), a žene zanimanja koja podrazumevaju srednjoškolski, eventualno nivo više škole (medicinska sestra, fizioterapeut). Ovo nije samo razlika u obrazovnom nivou - muškarci rade ključne, važne poslove, žene prateće, pomoćne.

U analiziranim udžbenicima u nekoliko slučajeva javljaju se *polni stereotipi*: devojčica se igra lutkom, a dečaci šutiraju loptu (str. 20, II razred); dečaci trče držeći zmaja ili frizbi u ruci, devojčica ih posmatra (str. 79, I razred); dečaci konstruišu letelicu, devojčica ih posmatra (str. 20, II razred); dečak drži kompas u ruci i pokušava da se orijentiše, devojčica posmatra (str. 7, III razred); i posebno "bogat" primer je ilustracija iz udžbenika za PPD, II razred (str. 18) na kojoj, u okviru teme "Porodica"(!), mama veze, tata čita novine, dečak čita knjigu dedi, a devojčica gleda u baku koja plete (Prilog 2, Slika 2)! Ne čini nam se da je veliki problem ako je devojčica predstavljena sa lutkom, a dečak sa loptom ili automobilom, ali nam se čini socijalizacijski veoma važnim ako su sve aktivne, glavne i intelektualne uloge - muške, a posmatračke i prateće - ženske. A ovu vrstu stereotipa nalazimo, upravo, na analiziranim ilustracijama.



Tabela 5: Spisak muških i ženskih zanimanja i frekvencije njihovih pojavljivanja na ilustracijama u udžbenicima *Poznavanje prirode i društva* (I-III razred) i *Poznavanja društva* (IV razred)

Muškarci (f=114)	Žene (f=29)
1. poljoprivrednik (51)	1. poljoprivrednica (8)
2. zanatlije (17): 2.1. stolar 2.2. automehaničar 2.3. pekar 2.4. zidar 2.5. mašinbravar 2.6. obučar 2.7. kovač 2.8. grnčar 2.9. vodeničar 2.10. pletač korpi 2.11. bačvar	2. zanatlije (1): 2.1. krojačica
3. fabrički radnik (14)	3. fabrička radnica (3)
4. učitelj (2)	4. učiteljica (3)
5. poštar (1)	5. poštanska službenica (4)
6. Profesije u zdravstvu (6) 6. 1. lekar 6. 2. zubar 6. 3. hirurg	6. Profesije u zdravstvu (2) 6.1. medicinska sestra (1) 6.2. fizioterapeut (1)
7. glumac (1)	7. glumica (1)
8. prodavac (1)	8. prodavačica (1)
9. dirigent (1)	9. bibliotekarka (3)
10. kondukter (1)	10. čistačica (1)
11. ribar (3)	
12. rudar (7)	
13. vozač (7)	
14. saobraćajac (1)	
15. graničar (1)	

## Zaključci

Naši nalazi pokazuju da se slika sveta u udžbenicima nije mnogo promenila u poslednjih desetak godina. Kako sadašnji udžbenici *Poznavanja prirode i društva* od I-IV razreda na svojim ilustracijama tretiraju muške i ženske likove (dečje i odrasle), mogli bismo sumirati u nekoliko tačaka:

- Likovi devojčica i dečaka javljaju se približno podjednako učestalo. Što se tiče odraslih likova, muškarci se značajno češće pojavljuju (na 70% svih ilustracija) od žena.
- Repertoar dečjih aktivnosti je skroman, stereotipan i ostaje u okvirima postojećeg detetovog iskustva, ne proširujući i ne produbljujući ga. Što se tiče tipova i vrsta aktivnosti, između dečaka i devojčica nema bitnih razlika.
- U dekorativne svrhe uglavnom se koristi lik devojčice.
- Iako se insistira na podeli kućnih poslova, jasno se razlikuju "ženski" i "muški" poslovi. Devojčice ili njihove majke obavljaju svakodnevne, "udarne" poslove oko pripremanja hrane i čišćenja, a dečaci ili njihovi očevi povremene, možemo reći prateće, poslove u kući.
- Kod profesija odraslih dominiraju manuelna zanimanja koja zahtevaju niži obrazovni nivo. Lista muških zanimanja je duža i nešto raznovrsnija od liste ženskih zanimanja. U okviru iste struke (npr. zdravstva) muškarci se bave ključnim zanimanjima, koja podrazumevaju fakultetski nivo obrazovanja, a žene pratećim, pomoćnim, koja podrazumevaju uglavnom srednjoškolski nivo.
- Muškarcu je osnovna profesionalna uloga, polovinu svih muških uloga čine profesionalne uloge, a polovinu ženskih "lice iz mase". Hobiji i istorijsko-mitske uloge su privilegija muškaraca, a porodica je uglavnom ženska briga. Žene se skoro četiri puta češće od muškaraca nalaze u porodičnoj ulozi.
- Na ilustracijama javljaju se polni stereotipi: sve aktivne, glavne i intelektualne uloge su muške, a posmatračke i prateće - ženske.

Rezultati ove naše analize u priličnoj meri slažu se sa rezultatima nekih ranijih analiza udžbenika (Plut, Daničić, Tadić, 1990), po kojima u udžbeniku nije temeljno promenjen odnos prema ženi, on je još uvek tradicionalan, aktivnosti kojima se one bave su neodređene, više pripadaju domaćoj sferi, a raspon aktivnosti je uži nego za muškarce. Žene su obično u epizodnim ulogama, što bi mi rekle, anonimni posmatrači iz mase. I kada su u profesionalnoj ulozi nisu glavni akteri već pomoćno, prateće osoblje. Za muškarce, grubo rečeno, ostavljene su ključne uloge, oni su nosioci aktivnosti, njihovo je i intelektualno polje i javna sfera.

Zaključci ove skromne analize ilustracija u udžbenicima *Poznavanje prirode i društva* dobijaju na težini kad ih stavimo u širi kontekst istraživačkih nalaza o ulogama polova u školi. Mnoga istraživanja polnih uloga koja su rađena u svetu (npr. Spurgeon & Hicks, 1994) nalaze da su nastavnici kao profesija mnogo konzervativniji od drugih profesija u pogledu toga kakvo ponašanje smatraju po-

željnim za koju polnu ulogu. Ovaj svoj "tvrd" tradicionalni odnos prema ulogama polova nastavnici prenose i na polje sposobnosti i obrazovnih uloga. Oni često imaju "zakrivljena" očekivanja (na primer, da devojčicama više leži čitanje, a da su dečaci mnogo bolji u poljima koja traže sposobnosti, kao što su fizika, matematika i sl.), koja u svojoj praksi i potvrđuju. U analizama jezika u okviru interakcije u razredu, često se sreću polne predrasude, pa se dečacima daju dominantne, glavne, tradicionalno muške, a devojčicama pomoćne uloge. Čak iako obrazovni sistem nudi jednake obrazovne mogućnosti dečacima i devojčicama, to još uvek ne neutrališe negativne efekte postojećih predrasuda i očekivanja vezanih za ulogu pola (Tutchell, prema Spugeon & Hicks, 1994). Te poruke najčešće su implicitne, ali, na žalost, jasne i delotvorne.

## Reference

- Jarić, I. (1994): Začarani krug predstava o muškom i ženskom, u zborniku: *Ratništvo, patriotizam, patrijahalnost*, Beograd, Centar za antiratnu akciju.
- Plut, D, Daničić, N. i Tadić, B. (1990): Vrednosni sistem osnovnoškolskih udžbenika, *Psihološka istraživanja*, 4, Beograd, Institut za psihologiju.
- Službeni glasnik SR Srbije*, Prosvetni glasnik, 15 avgust 1990, 4.
- Spugeon, P. & Hicks, C. M. (1994): The Child as Learner, u zborniku: Spugeon, P, Davies, R. & Chapman, T. (eds): *Elements of Applied Psychology*, Harwood Academic Publishers, 23-55.
- Trebješanin, B, Pešikan, A. i Kovač-Cerović, T. (1990): Analiza motivacionih karakteristika udžbenika za niže razrede osnovne škole, *Psihološka istraživanja*, 4, Beograd, Institut za psihologiju.
- Vučić, L. i Smiljanić, V. (1992): *Bibliografija radova iz razvojne i pedagoške psihologije u Jugoslaviji (1945-1982)*, Beograd, Institut za psihologiju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

## Prilog 1

Dečiji likovi u *Poznavanju društva za IV razred* kao "markeri teksta"

Да вам дружење са Уџбеником буде пријатно, побринуће се Снежана, Марко, Милена и Славица:



- Снежана је врло радознала;



- Марко ће својим казивањима повремено задовољавати Снежанину радозналост;



- Милена ће вас подсећати шта треба да обновите;



- Славица ће бринути о онима који желе више да знају.

## Београд и Подгорица



О Београду, главном граду Југославије и Србије, учили сте у ранијим разредима. О њему сте, вероватно, читали и у дечјим листовима. Обновите то.



Испричај нешто  
о Метохији!

Метохија је плодна  
котлина. Високим  
планинама је заштићена  
од ветрова, што омогућава да се  
добију и две жетве годишње.



Како је укроћена  
Делиблатска пешчара?

Борба са песком  
Делиблатске пешчаре  
трајала је скоро сто педесет година.  
Најзад је песак ипак укроћен.  
Данас је она под шумама багрема,  
бора и тополе и обрасла травом



Да ли знате?

Најпространија плажа на  
напој обали - Велика  
плажа - налази се поред Улциња.  
Велика плажа, дуга 12 км, протеже  
се све до ушћа Бојане. Сматра се да  
је улцињски песак лековит, па је ова  
плажа лети пуна купача.

## Prilog 2



Slika 1: Poznavanje prirode i društva za I razred (str. 30): kako izgledaju tipična devojčica i dečak na ilustracijama ovog udžbenika.



Slika 2: Polni stereotipi u udžbeniku PPD za II razred (str. 18).

## **Typical Male and Female Figures in Textbooks of Science and Social Studies**

SNEŽANA MARINKOVIĆ  
ANA PEŠIKAN

The aim of the study was to define typical male and female characters, the relationship of children and adult figures and the roles appropriated to these characters in textbooks of science and social studies for I-IV grades of elementary school. Two independent evaluators analyzed the illustrations by the content analysis method. The number of male and female, adult and child figures, the relationship of the number of the child and adult figures as well as the roles appropriated to them were studied. The basic findings include: insignificantly higher number of child than adult figures; somewhat more boys than girls; three times more adult male figures than adult female ones; the male figures are usually represented in professional and historic-mythical roles (heroes, leaders, saints...); the female characters are most commonly represented as the secondary roles (a face in the crowd, a passer-by, observer instead of a participant in events) and they were substantially more frequently represented in their familial role than the male characters. According to the results the typical male and female figures in these textbooks have been defined and discussed.

*Key words:* analysis of textbook, analysis of illustrations, analysis of contents, roles of sexes, sex stereotypes.

## **Типичные женские и мужские образы в учебниках природоведения и обществоведения**

СНЕЖАНА МАРИНКОВИЧ  
АННА ПЕШИКАН

Целью данной работы является установление типичного женского и мужского образов в учебниках природоведения и обществоведения, утверждение соотношения детских и взрослых образов и ролей, в которых они встречаются. Проведен анализ учебников природоведения и обществоведения с первого по третий классы и учебника обществоведения для IV класса восьмилетней школы. На примере этих учебников методом анализа содержания проведен анализ иллюстративного материала. Анализ провели два независимых исследователя. Анализом охвачено число мужских и женских, детских и взрослых образов, затем соотношение числа детских и взрослых образов, а также и роли, в которых они появляются.

Получен следующий результат: число детских образов незначительно больше, чем взрослых; число взрослых мужских образов в три раза больше числа

взрослых женских образов; мужчины чаще всего изображены в профессиональных и историческо-мифологических ролях (герои, лидеры, святые...); женщины чаще всего в ролях "второго лица" (лицо в толпе, случайная прохожая, смотритель, а не участник события), а в сравнении с мужчинами, женщины гораздо чаще встречаются в семейной роли.

В конце работы, на базе полученных результатов, приводятся и обсуждаются качества типичного женского и мужского образов.

*Ключевые слова:* анализ учебника, анализ иллюстраций, анализ содержания, половые роли, половые стереотипы.